

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ В УМОВАХ НЕОЧЕВИДНОСТІ

Різке загострення соціальних, економічних та національних протиріч в умовах перебування українського суспільства й держави спричинило значне зростання кількості злочинів, у тому числі, пов'язаних з безвісним зникненням громадян. Ситуація особливо загострилася останнім часом. Якщо раніше фіксувалися поодинокі факти зникнення громадян, що згодом виявлялися незаконно позбавленими волі, викраденими, вбитими, то останнім часом спостерігається тенденція до суттєвого зростання таких злочинів.

У цілому при розслідуванні злочинів, потерпілі від яких розшуковуються як безвісно зниклі, зазвичай виникають серйозні ускладнення. Адже в подібних випадках є лише заява, однак немає будь-яких матеріальних доказів стосовно того, що особа, про зникнення якої повідомлено, зникла безвісті, була викрадена, загинула. У більшості випадків місце перебування її не встановлено, труп не виявлено, а безпосереднє місце скоєння злочину невідоме.

На сьогодні при надходженні до підрозділів Національної поліції заяви чи повідомлення про зникнення особи, з метою якнайшвидшого її розшуку та з'ясування обставин при яких вона зникла, відразу відкривається кримінальне провадження за фактом вбивства, а в Єдиному реєстрі досудових розслідувань робиться відповідна додаткова відмітка «безвісне зникнення». Здійснюється це з метою проведення всього комплексу слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. І якщо зникла особа в решті-решт знаходиться, то дане провадження закривається. У разі встановлення, що особу незаконно позбавлено волі або викрадено здійснюється перекваліфікація кримінального правопорушення та вживається першочергові заходи щодо встановлення місця перебування такої особи.

Разом з тим методика розслідування даних злочинів має свої особливості. Досить часто людина спочатку безвісно зникає, а пізніше її місце перебування стає відомим чи знаходять труп з ознаками насильницької смерті або її доля залишається невстановленою, і таким чином людина потрапляє до числа осіб безвісно зниклих. В основі способів підготовки, здійснення й приховування таких злочинів лежить механізм раптового, невідомого зникнення особи без видимих на те мотивів. Така методика розслідування зникнення осіб, вважаємо, повинна бути побудована за змішаним критерієм: кримінально-правовому (родовий об'єкт - незаконне позбавлення волі або викрадення, убивство), і криміналістичному (особистість потерпілого, спосіб, механізм позбавлення волі, викрадення, убивства й слідоутворення - раптове, невизначене за часом зникнення особи). Проте раптове зникнення може бути викликане окрім власне незаконного позбавлення волі, викрадення, убивства ще й інсценованим самогубством, раптовим від'їздом в іншу місцевість та іншими причинами, що в цілому вимагає розробки окремої методики розслідування злочинів, пов'язаних зі зникненням громадян.

На сьогодні вкрай важливо, щоб слідчі й оперативні працівники усвідомлювали необхідність своєчасного реагувати на заяви (повідомлення) про зникнення особи, правильно і тактично грамотно організовували проведення слідчих та розшукових заходів, оскільки саме від цього зазвичай залежить швидке і повне розкриття злочинів даної категорії.

За вказаних умов початковий етап розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини в умовах неочевидності, тобто маючи лише інформацію про безвісне зникнення особи є особливо відповідальним та вирішальним для послідовного здійснення розслідування кримінального провадження. При наявності інформації про безвісне зникнення особи, з метою належного реагування та відпрацювання всього комплексу заходів щодо встановлення місця перебування особи, розпочинається досудове розслідування за статтею 115 КК України (очевидне умисне вбивство, природна смерть, самогубство, безвісне зникнення осіб) до ЄРДР вноситься відповідна додаткова відмітка «безвісне зникнення» та ін., що дає змогу розмежовувати характер кримінального правопорушення.

Заяви і повідомлення про зникнення особи, як правило, надходять від: родичів і близьких осіб, яка зникла; від посадових осіб житлово- комунальних органів, адміністрацій, установ, організацій, підприємств, де працювала чи навчалась безвісно зникла особа;

від органів місцевої влади і місцевого самоврядування;

засобів масової інформації;

інформація про зникнення може міститися в матеріалах кримінального провадження чи надійти від особи, яка залучена до виконання завдань оперативно-розшукової спрямованості.

З урахуванням слідчої практики визначено низку ознак, які дають підстави вважати, що розшукувана особа стала жертвою злочину:

відсутність даних про наміри особи виїхати з метою приховування свого від'їзду від родичів; зміни місця проживання;

відсутність захворювань, які можуть обумовити швидку смерть або необхідність термінової госпіталізації; втрату пам'яті, орієнтацію в часі та просторі;

наявність за місцем проживання чи роботи зниклого особистих документів, речей (одягу) та грошових коштів, без яких він не може обійтися у випадку довгострокової відсутності;

наявність у зниклого грошових коштів, які могли привернути увагу злочинців;

наявність погроз на адресу зниклої особи;

наявність у житлі, салоні автомобіля, робочому приміщенні чи іншому місці слідів, що свідчать про можливе вчинення злочину;

раптовий ремонт квартири, де раніше проживала зникла особа;

зникнення з автотранспортом;

зникнення, пов'язане з відчуженням власності.

Наведений перелік не вичерпний, він може бути доповнений іншими фактами, виявленими в процесі досудового розслідування.

При отриманні підрозділами Національної поліції інформації про особу, яка безвісно зникла, відкривається кримінальне провадження за фактом убивства та розпочинається процедура розслідування даного злочину. За прикметами зниклого на розшук орієнтуються наряди патрульно-постової служби, особовий склад, сусідні територіальні та на транспорті ОВС. Інформацію про безвісне зникнення особи надсилають у добуве зведення ГУНП України.

Зниклу особу невідкладно перевіряють за базами даних ГУНП України серед затриманих і заарештованих осіб, невпізнаних трупів тощо. Направляються відповідні запити до лікарень і травмпунктів на території району, до відповідного міжрайонного відділення Бюро судово-медичної експертизи.

Протягом доби інформація про зниклу безвісти особу та її прикмети вносяться оперативним працівником до інтегрованої інформаційно-пошукової системи (ІПС «Армор»).

Слідчий, оперативні підрозділи вивчають обставини, що передували її зникненню, спосіб життя, зв'язки, поведінку в громадських місцях та в побуті, можливу причетність до протиправних дій чи можливу свідому втрату зв'язків зі своїм оточенням, наявність передумов для незаконного позбавлення волі або викрадення та інші деталі стосовно особи, яка зникла.

Особа, яка безвісно зникла, може бути вбитою чи стати жертвою нещасного випадку із приховуванням тяжких наслідків, може бути незаконно позбавленою волі викраденою (у тому числі для фізичної чи сексуальної експлуатації), захопленою в заручники з метою викупу чи виконання інших протиправних вимог.

Однією з особливостей кримінальних проваджень щодо безвісти зниклих осіб є те, що на початковому етапі розслідування слідчий, як правило, не має даних про місце вчинення злочину і про очевидців. Цим обумовлене характерне для зазначеної категорії проваджень коло першочергових слідчих (розшукових) дій.

На відміну від кримінальних проваджень, відкритих за фактом вбивств при наявності трупа потерпілого, розслідування проваджень даної категорії (при відсутності трупа безвісти зниклої особи) починається не з огляду місця події, а з допиту заявника і близьких зниклого, його знайомих, сусідів та інших осіб, які його знали. У ході допитів встановлюються факти, які умовно можна поділити на такі групи: 1) обставини і можливі причини зникнення особи; 2) інформація про особистість зниклого; 3) інформація про джерела, в яких можна отримати додаткову інформацію про зниклого.

На цьому етапі розслідування особливого значення набувають допити свідків для з'ясування, кому було вигідне зникнення потерпілого. Як було зазначено вище, починати доцільно з особи, яка подала заяву про зникнення людини, родичів, друзів, знайомих останнього, з якими він найчастіше зустрічався. Основна мета допитів зазначених осіб - встановлення того, з ким потерпілий перебував у неприязних і відкрито недружніх (ворожих) відносинах, яким був характер конфлікту, коли і у зв'язку з чим він виник, як розвивався.

Не менш важливо шляхом допитів свідків з'ясувати хто, де, коли, за яких обставин бачив безвісно зниклу людину; чи не говорив хто-небудь про його від'їзд з дому і не казав сам зниклий про бажання кудись поїхати. На допиті доцільно дізнатись, як виглядав зниклий; чи є у допитуваних його фотографії, які речі, документи мав при собі зниклий; чи були в нього гроші, в якій кількості.

Значний інтерес можуть представляти відповіді на питання про поведінку особи, яка подала заяву про зникнення людини, після зробленої ним заяви, а також про поведінку всіх близьких зниклого.

Найбільш складними на першочерговому етапі кримінального провадження є випадки, коли бракує достовірної інформації. Поповнення матеріалів здійснюється шляхом витребування документів з приводу обставин, викладених у первинних матеріалах; витребуванні дійсних документів замість надісланих копій; одержанні письмових пояснень від відповідних осіб та інших дій.

До зазначених матеріалів стосовно особи, яка безвісно зникла, в обов'язковому порядку додаються отримані під час виїзду слідчо-оперативної групи до останнього місця проживання (перебування, служби або роботи) розшукуваної особи протоколи огляду її житла чи іншого володіння (місця події - згідно зі статтею 190 КПК України), пояснення, довідки та інші необхідні

матеріали (документи), у тому числі оперативно-розшукового характеру, які підтверджують або спростовують факт зникнення цієї особи.

Про факт зникнення особи невідкладно інформується оперативно-довідкова служба при підрозділі карного розшуку ГУНП для організації проведення комплексу невідкладних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення місцезнаходження зниклого.

Працівник, що здійснює розшук, водночас із постановою про заведення розшукової справи на безвісно зниклих осіб заповнює інформаційно-статистичну та впізнавальну картки.

Наступною невідкладною слідчою дією є огляд місця події. Огляд житла чи іншого володіння особи може проводитися лише з письмового дозволу його власника або за мотивованою постановою суду. За необхідності до огляду долучається спеціаліст експертної служби та інші фахівці, при цьому використовується відповідна криміналістична та спеціальна техніка. У ході огляду фіксується слідова інформація та матеріальні об'єкти, придатні для з'ясування обставин зникнення особи, які згодом направляються на дослідження і перевірку за колекціями криміналістичного обліку НДЕКЦ.

Значну користь можуть принести виявлені в процесі огляду сліди рук потенційного злочинця і зниклого, у разі якщо особу викрадено з місця, який оглядався. Сліди останнього можуть бути використані для ідентифікації.

Вилучені в ході огляду сліди пальців рук повинні невідкладно направлятися для перевірки за дактилоскопічним обліком експертної служби. Відбираються і перевіряються на належність зразки відбитків пальців рук у осіб, що проживали і (або) часто бували в оглянутих приміщеннях.

Окрім огляду помешкання зниклої особи із залученням різних спеціалістів експертної служби проводиться ретельний огляд місця роботи, останнього місця перебування зниклого, прилеглої до них території, гаража та автомобіля зниклої особи тощо. Все це проводиться з метою одержання:

слідів, ознак, які можуть свідчити про раптове захворювання, незаконне позбавлення волі, викрадення, загибель особи;

фотографії обличчя у різних ракурсах (фас, обидва профілі), деталей, на яких відображені індивідуальні особливості (форма зубів, вушних раковин, татування) тощо;

особистих записних книжок, щоденників зниклого;

зразків тканини одягу, в який був одягнений громадянин на час зникнення, гудзиків, аналогічних з тими, що пришиті до його одягу;

волосся зниклої особи (на щітках, гребінцях, білизні тощо);

відбитків пальцевих візерунків на предметах побуту;

предметів одягу, взуття, відповідно до яких об'єктивно фіксується зріст, розміри тіла, голови, стопи тощо;

зразків почерку зниклого.

За необхідності може здійснюватися повторний огляд.

Свочасне, тактично грамотне і кваліфіковане проведення оглядів житла, останнього місцеперебування безвісно зниклого дозволяє: отримати матеріальні сліди, які вказують на вчинення злочину на місці, що оглядається, знаряддя злочину; установити речі, предмети, документи зниклого; отримати листи, фотознімки, нотатки та інші матеріали, які вказують на обставини його фактичного зникнення; спростувати версію осіб, причетних до скоєння злочину; виявити сліди та предмети, придатні для ідентифікації зниклого, якщо знайдено невпізнаний труп або хворого, який не може повідомити про себе будь-які відомості; отримати повну

інформацію, що відображає сукупність біологічних, фізичних, психічних і соціальних рис зниклого, а якщо він став жертвою злочину, то і про особу злочинця.

На початковому етапі розслідування, необхідно здійснити всі можливі слідчі (розшукові) дії, які дозволять установити причину безвісти зниклої особи. У разі встановлення інформації, що безвісно зниклу особу незаконно позбавили волі або викрали слідчий перекваліфіковує кримінальне правопорушення на статтю 146 КК України та вживає невідкладних заходів для здійснення належного розслідування відповідної категорії злочинів.

У слідчо-судовій практиці існує велика кількість прикладів успішного розкриття й розслідування незаконного позбавлення волі, викрадення, убивств осіб, які розшукуються як безвісно зниклі. Однак, нажаль, інколи мають місце й недоліки в діяльності слідчих і оперативних підрозділів - безпідставне пересилання матеріалів щодо безвісного зникнення осіб з одного підрозділу Національної поліції в інший, відсутність чіткого науково-методичного підґрунтя для швидкого і повного розкриття і розслідування злочинів даної категорії. Окрім цього, щодо власне проблем безпосереднього розслідування, слід наголосити на значних труднощів стосовно встановлення свідків події, пошуку речових доказів, різноманітності слідчих версій, які потрібно перевірити в конкретному кримінальному провадженні тощо.